

PRIPOMBE K VPRAŠANJU O RAZSLOJENOSTI SODOBNE SLOVENSKE DRUŽBE

Vprašanje o razslojenosti ali slojevitosti naše družbe se pojavlja v ozračju, v katerem so že dolgo prisotni posebni pojmovni modeli, ki hočejo pojasniti strukturo te družbe in ki tako ali drugače odgovarjajo tudi na vprašanje o njeni razslojenosti. To velja zlasti za tisto tezo, ki govori o proletariatu oziroma o delavskem razredu in ki razglaša ta razred oz. Njegov interes za glavno merilo vse naše aktivnosti. Če pravilno razumem to tezo, potem bi bilo možno na njeni podlagi ustvariti nekakšen koncentrični model, in sicer po naslednji logiki: v samem središču družbe stoji kot njen najmočnejši, najpomembnejši in tudi najštevilnejši del: delavski razred. Okrog tega središča pa so razporejeni drugi sloji, ki so tako po pomembnosti kot po številčnosti bolj obrobne narave. Preden je torej možno razpravljati o novem modelu slojevitosti, je treba prej razmisliti ravno o opisanem modelu. Ta pa seveda izhaja iz Marxovih teorij in zato nas o njegovem pomenu, ki ga utegne imeti za našo družbo, pouči lahko najprej analiza Marxove teorije razredov. Za to teorijo pa je najprej značilno, da ni niti nekaj avtonomnega niti ni sama sebi namen, marveč je zanesljivo vgrajena v celotno Marxovo filozofijo in je v neposredni zvezi z njegovo teorijo o generičnem človeku, o alienaciji, o revoluciji oziroma o ukinitvi alienacije. Zato je očitno, da je Marxova razredna teorija eksplikacija socialnega utelešenja alienacije. Hkrati pa je revolucionarno usmerjen in utemeljen določen, tj. Revolucionarni cilj. Ta cilj je »positive Aufhebung des Privateigentums«, kar pomeni za Marxa »die positive Aufhebung aller Entfremdung, also die Rückkehr des Menschen aus Religion, Familie, Staat etc. in sein menschliches, d. h., gesellschaftlicher Dasein« – »človekov povratek v njegovo človeško, to je družbeno Bit-je, Dasein«. Marx pa opredeljuje tudi pot, ki vodi v povratek, ko govori v *Nemški ideologiji* o praktičnih pogojih za ukinitvev alienacije. Odtujitev mora postati »neznosna sila«, ki izziva revolucioniranje, za kar je potrebno, da se množica človeštva spremeni v »maso brez lastnine« in da se ta masa brez lastnine znajde v nasprotju, v protislovju z že prisotnim svetom bogastva in izobrazbe. Marx govori o do konca zaostreni razredni situaciji in hkrati o nosilcu preobrata, tj. Revolucije. Ta nosilec je proletariat, kot »masa brez lastnine«, ali kot pravi na drugem mestu v *Nemški ideologiji*, »masa človeštva«. Preokret sam, se pravi ukinitvev odtujitve, pa se ne more izvesti drugače, kakor da proletariat prevzame oblast. Tako je torej pri Marxu revolucija najprej prevzem oblasti, hkrati pa tudi povratek v človeštvo, tj. Družbeno Bit-je »Dasein«. Proletariat pa je masa »brez lastnine«, »masa človeštva«, žrtev odtujitve popolno nasprotje že prisotnega sveta bogastva in izobrazbe.

Zaradi tega se pojavlja vprašanje, kako naj pojmuje proletariat danes, sredi naše družbe. Ta družba temelji na revoluciji, na prevzemu oblasti, ki je prinesel s seboj socializacijo produkcijskih sredstev. Vprašanje pa je, ali je bila ta revolucija tudi že povratek v človeško, tj. Družbeno bitje, »Dasein«. Naši sociologi in filozofi odgovarjajo na to vprašanje negativno in trdijo, da potekajo pri nas tako »klasični« kakor čisto »novi« alienacijski procesi, in Boris Majer npr. zastopa v 11. št. Teorije in prakse za leto 1965 naslednjo tezo: »Prav zato, ker v naši družbi 'alienacijske stiske' obstoje, ker naša družba ni imuna pred alienacijskimi procesi – ne samo pred starimi, 'klasičnimi', temveč tudi 'novimi', ki izhajajo že iz specifičnih protislovij našega družbenega razvoja....«

V okviru tega referata ni mogoče razpravljati o podrobnostih, zato naj nam navedena dejstva zadostujejo. Iz njih pa nedvomno izvira misel, da naša družba reproducira stare in producira nove alienacijske pojave. Naša revolucija, naša socializacija produkcijskih sredstev torej še ni bila »die positive Aufhebung aller Entfremdung« in torej tudi še ne človekov povratek iz religije, družine, države itd. v njegovo človeško, tj. Družbeno Bitje, »Dasein«. In vprašati se je treba, kaj pomeni, če v takšnem kontekstu govorimo o proletariatu kot o posebnem, jasno določenem in hkrati privilegiranem delu družbe? Ker pa proletariat v Marxovi filozofiji ne pomeni samo nekega sociološkega dejstva, marveč je tudi nosilec prihodnosti, tj. realna sila preobrata in povratka, pomeni, da se hkrati sprašujemo tudi, kako si lahko zdaj po socializaciji produkcijskih sredstev predstavljamo dezalienacijo in kaj utegne v okviru procesa dezalienacije pomeniti proletariat.

Za Marxa je, kot vemo, proletariat nedvomno privilegirani nosilec zgodovine. Ta privilegiranost pa je prirejena dejstvu, da je proletariat hkrati tudi privilegirani »predmet« alienacije, ki ga je kot neznosna sila konstituirala v »maso brez lastnine« – in ta masa stoji zdaj v nasprotju z danim svetom bogastva in izobrazbe, ki pa ne more biti nosilec zgodovine. Proletariat je torej privilegirani nosilec glede na ta ne-zgodovinski svet bogastva in izobrazbe, glede na temeljno shizmo družbe, ki pa je posledica in rezultat zasebne lastnine nad produkcijskimi sredstvi. Iz Marxa torej jasno sledi: tam, kjer delujejo zakonitosti zasebne lastnine nad produkcijskimi sredstvi, se v procesu alienacije izoblikujeta dva svetova, ki ju alienacija vsakega zase drugače »prizadeva«, in sicer v takšni meri drugače, da postane prvi ne-zgodovinski, drugi pa nosilec prihodnosti.

Na podlagi vsega tega je upravičeno tudi naslednje vprašanje: ali pa je tudi pri nas proletariat privilegirani »predmet« alienacije. Ali tudi pri nas prizadeva alienacija proletarat na tako drugačen način, da ga konstituira kot »maso brez lastnine« v nasprotju z danim svetom bogastva in izobrazbe? Če odgovorimo na to vprašanje pozitivno, potem trdimo, da pri nas še nismo izvedli socializacije produkcijskih sredstev. Ker pa je ta socializacija dejstvo, je očitno, da alienacija pri nas proletariata ne more prizadeti bistveno drugače in bistveno močneje kot druge dele naše družbe. Dokler ostajamo tedaj v okviru Marxove filozofije oziroma dokler sprejemamo njegovo teorijo o alienaciji in o revoluciji kot povratku, toliko časa ni mogoče na podlagi te teorije govoriti o proletariatu kot o privilegiranem nosilcu družbe in zgodovine.

Seveda pa po navadi pripisujemo proletariatu, kadar hočemo poudariti njegovo izjemno pomembnost, še druge lastnosti. Velja za neposrednega proizvajalca, ki proizvaja vse materialne dobrine. Toda, če iz tega dejstva izvajamo njegovo izjemnost, potem seveda hote ali nehote jemljemo vrednost drugim aktivnostim, ki so za obstoj družbe ravno tako pomembne in brez katerih tudi materialne produkcije kratko in malo ni in ne more biti.

Druga lastnost, na katero se sklicujemo, je njegova relativna revščina. In če iz tega izvajamo njegovo privilegiranost, pomeni predvsem, da zahtevamo, naj bi se najprej popravil njegov materialni in socialni položaj, medtem ko naj bi druge plasti ali drugi deli družbe za nekaj časa obstali na tem, kar že imajo. To seveda na eni strani pomeni destimulacijo drugih aktivnosti, na drugi strani pa vodi v uravnilovko.

Iz vsega tega pa seveda nikakor ne sledi, da proletariata kratko in malo ni. Proletariat kot npr. ročni delavec, neposredni proizvajalec, kot najrevnejši sloj nedvomno obstaja; obstaja pa tudi problem proletariata kot eden izmed najbolj perečih problemov. Vendar pa tega proletariata ni mogoče postaviti v središče družbe in kot kriterij sleherne aktivnosti, kajti kriterij aktivnosti je lahko samo dezalienacija družbe v celoti.

Tu se zdaj odpira seveda cela vrsta novih problemov zlasti v zvezi z nekaterimi teorijami o slojih, pa tudi o statusih in še posebej o razredih. Vendar o vsem tem zdaj ni mogoče razpravljati, zato je treba poudariti samo, da nikakor ne gre za poskus, kar a priori zanikati vse kategorije, ki jih uporablja moderna sociologija. Pač pa je v tem referatu govor o proletariatu in o drugih slojih oziroma razredih samo s stališča alienacije, tj. s stališča Marxove družbenozgodovinske teorije. Z vidika te teorije pa se nam problem proletariata, pa tudi problem drugih družbenih slojev v naši družbi pokaže drugače kakor pa z vidika tiste teze, ki mehanično prenaša Marxov razredni model na naš položaj. Če pa ostajamo v okviru Marxove filozofije, potem je hkrati očitno še to, da moramo v celotni socialni situaciji, o strukturiranosti te situacije govoriti predvsem s stališča alienacije oziroma: vprašati se moramo, v kakšnih oblikah se na področju, ki je predmet tega simpozija, uteleša tista alienacija, ki je v naši družbi prisotna. Pri tem je takoj na začetku jasno eno dejstvo: utelešenje odtujenosti ne more dobiti oblike dveh antagonističnih razredov, to pa zaradi tega ne, ker smo izvedli socializacijo produkcijskih sredstev. S socializacijo produkcijskih sredstev je torej odpadel eden izmed pogojev in oblik alienacije in torej tudi ena izmed oblik njenega utelešenja na ravni družbene slojevitosti, iz česar seveda sledi, da pa se morajo pojavljati tiste oblike alienacije, ki izvirajo iz njenih še neukinjenih »virov«. Dognati je torej treba temeljne vire in temeljne oblike alienacije v naši družbi; iz teh virov in temeljnih oblik pa bo mogoče sklepati na posledice v slojevitosti. Zato je treba najprej vedeti, katere elemente je Marx vezal na pojem alienacije. To so predvsem zasebna lastnina, delitev dela, v zvezi s tem seveda država, tj. oblast, družina, religija itd. Poleg tega lahko dodamo še pomanjkanje bogastva in izobrazbe in seveda vse tisto, kar je Marx v Nemški ideologiji imenoval kot nujne pogoje za ukinitvev odtujitve. Tu pa je, kot vemo, na prvem mestu posplošitev alienacije, o čemer je bil že govor. Na drugem mestu stojita visoka stopnja produktivne moči in univerzalnost novega, tj. komunističnega sistema.

Če pregledamo vse navedene Marxove kategorije in če hkrati upoštevamo izvedeno socializacijo produkcijskih sredstev, potem pridemo do naslednjih sklepov:

1. V naši družbi še ne moremo govoriti o tisti visoki stopnji razvoja produkcijskih sil, o katerih govori Marx. Zato velja mutatis mutandis, da se je posplošilo samo pomanjkanje, da se je »vrnila« revščina, z njo pa prepir za najnujnejše. Bogastva je torej še vedno odločno premalo.
2. V naši držbi še ni ukinjena delitev dela, pa tudi njena temeljna oblika, se pravi delitev na fizično in intelektualno delo, še ni ukinjena. Posledice delitve dela je Marx podrobno opisal npr. v Nemški ideologiji in tam govori o nasprotju interesov, zlasti o nasprotju posebnega in splošnega interesa, iz česar izvaja seveda tudi državno in politično prisilo itd.
3. Naša družba še ni del svetovnega sistema, kakor je to predvideval Marx. Zato je seveda v konfliktnem odnosu, iz česar izvajamo nujnost cele vrste omejitev in utemeljujemo celo vrsto oblik prisile itd.

Če vse, kar je bilo povedano v zvezi z Marxovim pojmom alienacije, strnemo, potem lahko uporabimo dve besedi, ki kažeta dve strani ene in iste zadeve: pomanjkanje in nesvoboda. Živimo v svetu pomanjkanja bogastva, pomanjkanja izobrazbe, pomanjkanja svobode, pomanjkanja solidarnosti. Gre torej za konflikt in pomanjkanje.

Najprej je treba govoriti o pomanjkanju. Pomanjkanje seveda ne pomeni, da vsem ljudem manjka eno in isto in da jim manjka enako. Pač pa pomeni, da tisto, kar ljudje potrebujejo in česar si želijo, ni enako razdeljeno. Pomanjkanje se razodeva torej tudi kot neenakost v razdelitvi. Gre torej za neenako participiranje. Iz tega pa seveda za naš problem logično sledi, da je treba dognati, kako se ta neenakost kaže na tisti ravni, ki ji pravimo družbena slojevitost. V ta namen pa je treba najprej vedeti, kaj je tisto, česar si ljudje želijo in potrebujejo, kaj so tiste dobrine in vrednote, ki niso vsem enako dostopne. Tudi na to vprašanje nam odgovarjajo navedene Marxove misli. Najprej je bogastvo.

Pridružuje se mu seveda oblast, ki je v zvezi z delitvijo dela, v zvezi z državo, v zvezi z nasprotjem med posameznimi in splošnimi interesi itd. Nazadnje lahko dodamo še izobrazbo, saj govori Marx o že prisotnem svetu bogastva in izobrazbe, ki masi brez lastnine ni dostopen, ravno tako je ta pojem pomemben zaradi njegove teze o temeljni obliki delitve dela in slednjič ne smemo pozabiti na pomen, ki ga pripisuje Marx zavesti nasploh.

Ker so vse te tri dobrine neenako razdeljene, nastane sama od sebe naslednja tabela z osmimi variantami hkratne porazdelitve vseh treh sestavin, tj. bogastva (B), izobrazbe (I) in oblasti (O):

	B	I	O
1	+	+	+
2	+	-	+
3	+	+	-
4	+	-	-
5	-	+	+
6	-	-	+
7	-	+	-
8	-	-	-

Ta tabela je za zdaj sama po sebi še čisto prazna, saj potrebuje nekaj najtemeljnejših pojasnil. B (bogastvo), I (izobrazba) in O (oblast) pomenijo predvsem nekaj, česar si ljudje želijo in kar potrebujejo, in sicer ne samo osamljenci kot posamezniki, marveč kot družbena bitja. Iz tega sledi, da so B, I in O vrednote, kar seveda pomeni, da imamo opraviti na eni strani z aspiracijami, na drugi strani pa z vrednostnim sistemom, tj. s kulturnozgodovinskimi sestavinami, ki gotovo bistveno opredeljujejo samo smer aspiracije, njeno intenzivnost in tudi pota za njeno uresničevanje. S tem se seveda pomen plus in minus znakov, ki ponazarjajo participacijo in neparticipacijo, konstituira na poseben način oziroma v pomen teh znakov prihajajo neki posebni elementi. Vzemimo npr. odnos med shemo $---$ in shemo $-+-$. Prva predstavlja čistega proletarca, druga pomeni čistega intelektualca. Pri obeh je pod rubriko B znak minus. Vendar to ne pomeni, da imata oba enako malo denarja. Gre v bistvu za neko nezadostnost glede na kulturnozgodovinski normativni sistem na eni strani in pa glede na že uresničene možnosti na drugi strani. Shema: $-+-$ pomeni torej takšnega intelektualca, čigar gmotni položaj ne pomeni nikakršnega bogastva, je pod ravnijsko neke normalne predstave, hkrati pa pod ravnijsko, ki jo je dosegel intelektualec v shemi $++-$ in ki predstavlja tehnokrata. Enako velja za oblast. Poznamo primere direktorjev tovarn, ki jih lahko ponazorimo s shemo $+++$, pa vendar ta direktor dopušča, da temeljne odločitve prihajajo od zunaj in noče sodelovati pri odločitvah, tako da se v resnici že spreminja v tehnokrata, kar pomeni, da njegove temeljne aspiracije niso usmerjene k oblasti. Iz tega sledi, da o participaciji ni mogoče govoriti mimo aspiracij in mimo vrednostnih kategorij.

Zato je možno narediti sklep, da je znak plus pravzaprav znak za rlativno zadostitev. Vsakršno mehanično merjenje, ki ne upošteva niti narave aspiracij niti širšega kulturnozgodovinskega konteksta, se zato lahko spremeni samo v sredstvo za določanje tega konteksta, ne more pa nič pomembnega povedati o samih realnih procesih in odnosih.

Nekoliko laže je opredeliti osnovne tri kategorije B, I, O. Pri bogastvu seveda ne gre le za izmerljivi dohodek, marveč za mnogo širšo kategorijo, kar je samo po sebi jasno. Nekoliko teže je s pojmom oblasti, zlati zaradi teorij moči in vpliva. Tip intelektualca, ki ga ponazarja shema: $-+-$, lahko s svojimi idejami močno učinkuje na svojo okolico, pa vendar mu ne moremo dati pozitivnega znaka na zadnjem mestu. Problem se nam jasneje prikaže ob konfrontaciji učitelja in zares odločujočega občinskega političnega funkcionarja, ki nima niti izobrazbe niti kdo ve koliko bogastva. Nasproti si stojita tile dve shemi: $---$ in $-+-$.

Učitelj sicer lahko sodeluje pri samoupravnih aktih svojega kolektiva in celo vpliva na kulturno politiko svoje občine. Vendar pa so poleg tega še take sfere odločanja, ki učitelju niso dostopne, pač pa so dostopne političnemu občinskemu funkcionarju in ki se dotikajo učitelja ne samo kot učitelja, marveč tudi kot državljana. Ko torej govorimo o oblasti, gre za sodelovanje pri temeljnih odločitvah in njihovi izvedbi, gre za tak vpliv, ki se lahko formalizira in ki lahko – bodisi preko formalnih ali pa neformalnih kanalov – neposredno, brez ovinkov in odklonov vpliva na institucionalno življenje družbe. Zato sodijo v to območje tudi vse tiste odločitve, ki v temelju določajo razporeditev presežne vrednosti.

Kategorijo izobrazbe je seveda v tem kontekstu najteže jasno določiti. Očitno je, da brez te kategorije ni mogoče, saj lahko vežemo nanjo vsaj deloma pojem družbene zavesti, hkrati pa učinkovitost dela, produktivnost itd., kar je v neposredni zvezi z bogastvom. Razen tega predstavlja izobrazba tisto, kar je človek vložil vase in kar hoče, da mu svet povrne. Izobrazba tvori v našem svetu neogibni medij uspešne komunikacije in v veliki meri določa vsebino aspiracij in pot, ki si jo izbere posameznik ali skupina. Zato bi bilo možno govoriti celo o kulturi in s tem v zvezi o participaciji v kulturnem življenju ipd. Posebna težava je v tem, ker izobrazba človeka lahko usposobi samo za hitrejšo bogatenje, samo za boljše proizvodnjanje materialnih dobrin, lahko ga pa konstituira tudi kot bohema, nerazumljenega, a nepopustljivega iznajditelja, novatorja itd.

Po vsem tem se seveda utegne zazdeti, da so temeljni pojmi in kategorije: participacija, bogastvo, izobrazba, oblast, nekam megleni, kar pomeni, da na naše razpravljanje vpliva dobršna mera subjektivizma. Vendar drugače ni mogoče. Prvič zaradi tega ne, ker imamo opraviti z aspiracijami, se pravi že od vsega začetka z nekim vrednostnim sistemom, ki je sicer kulturnozgodovinsko dejstvo, a ne obstaja sam po sebi kot mrtev predmet. Drugič zaradi tega ne, ker tudi nobeno socialno dejstvo ne obstaja kot mrtev, objektivno določljiv predmet, marveč ga na svoj način ustvarja tudi raziskovalec sam. In tretjič, ker smisel ali nesmisel posameznih tez ni odvisen samo od neke objektivne znanstvenosti in logične dedukcije ali indukcije, marveč se izkaže šele v komunikaciji, se pravi v soočenju dveh subjektivnosti. Zato je treba seveda tudi ta prispevek razumeti samo kot predlog za diskusijo in nič več.

A tudi ne glede na te načelne razloge je vendar že postalo mimogrede jasno, da je mogoče posamezne sheme, ki jih prinaša naša tabela, socialno identificirati, kar kaže, da kljub vsemu vendarle nekaj pomenijo, da torej prikličejo v spomin neko socialno realnost. Če skušamo to identifikacijo, ki je sicer v marsičem problematična, izpeljati do konca, dobimo naslednjo razporednico:

1.   + + +   določen tip direktorja; lahko pa tudi visoki politični in upravni funkcionarji.
2.   + - +   tudi določen tip, ponekod celo prevladujoč tip direktorja. Isto situacijo najdemo tudi v drugih visokih družbenih območjih.
3.   + + -   bogat intelektualec brez prave participacije v družbi, odločanju, politiki itd.
4.   + - -   bogat obrtnik, deloma kmet, pa tudi določeni sloji delavstva.
6.   - + +   intelektualec z močno razvito participacijo v politiki, oblasti, odločanju itd.
6.   - - +   proletarec, delavec, sicer z istimi lastnostmi kot tip 5.
8.   - + -   določen tip intelektualca.
10.   - - -   proletarec, nekvalificirani delavec in hkrati tako rekoč začetni položaj.

Kljub tej identifikaciji pa še ni jasno, kaj posamezne sheme v družbenem smislu sploh so in na kateri splošni kategoriji sploh lahko participirajo. Ali so to morda tipi družbenega vedenja? Ali so to temeljne strukture plasti, sloj? Ali pa gre morda za osem družbeno eksistencialnih situacij? Na to vprašanje seveda v tem trenutku še ni mogoče

odgovoriti, ker je treba vseh osem shem postaviti najprej v družbeni kontekst, zato bomo zanje uporabljali dovolj neopredeljen izraz: struktura.

Te strukture živijo in delujejo v posebnem svetu, za katerega sta značilni dve temeljni lastnosti:

1. Socializacija produkcijskih sredstev, kar pomeni, da ni več mogoče govoriti o razredni strukturi, to je o neki neprestopni vodoravni oviri, kar z drugimi besedami pomeni, da socialna mobilnost ne poteka samo po vodoravni, marveč tudi po navpični črti. Zato je seveda treba podrobneje proučiti zakonitosti in oblike horizontalne in vertikalne socialne mobilnosti.
2. V naši družbi, ki jo prizadeva alienacija, vlada neenaka razdelitev oblasti, izobrazbe in bogastva, iz česar sledi, da je treba proučevati vertikalno in horizontalno mobilnost ravno v luči te neenake razdelitve, skratka v luči pomanjkanja in konflikta.

Zaradi tega je naravno, da lahko kot izhodiščno strukturo postavimo znake ---. Tej strukturi manjka vse. V svetu pa, kjer enako manjkajo bogastvo, izobrazba in oblast, seveda ni možno najti takšne poti, ki bi hkrati in v enaki meri prinašala tako bogastvo kot izobrazbo in oblast, zato ima ta struktura na razpolago tri poti. Lahko aktualizira oblast, izobrazbo ali pa bogastvo. Tako se na prvi stopnji »napredovanja« iz prvotne strukture razvijejo tri nove: +- -, -+- in --+. Te tri nove strukture pa so zdaj že tako rekoč notranje opredeljene, in sicer tako da je opredeljena tudi njihova prihodnost. Pri prvi je večji poudarek na bogastvu, pri drugi je večji poudarek na izobrazbi in pri tretji na oblasti. Ta razlika v poudarkih je seveda svojevrsten izraz delitve dela.

Prehod z druge stopnje na tretjo poteka takole:

Struktura +- - se lahko spremeni v +-+ ali v -++.

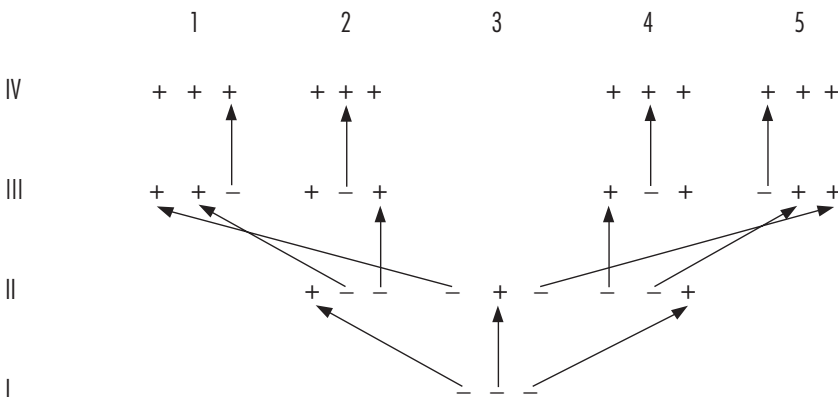
Struktura -+- se lahko spremeni v +-+ ali v -++.

Struktura --+ se lahko spremeni v +-+ ali v -++.

Tako imamo na tej ravnini naslednje strukture: +- -, +-+, +-+ in -++.

Vsaka od teh struktur ima samo še eno neizpolnjeno aspiracijo, ki jo lahko uresniči pač na naslednji stopnji promocije, tako da dobimo četrto ravnino s štirimi enakimi strukturami tipa +++.

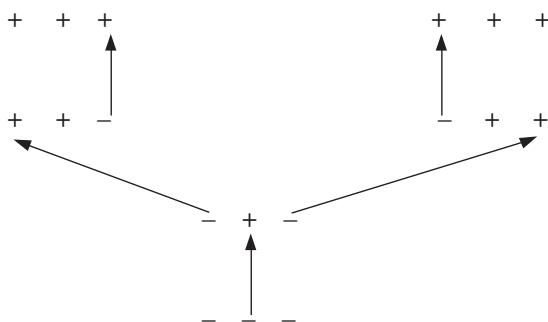
Na podlagi teh sklepanj lahko nastane naslednja grafična podoba:

Ta grafična podoba pa je tako rekoč idealna in zato tudi nedosledna. Pri prehodu s prve na drugo stopnjo se namreč dosledno drži načela neenakosti razdelitve dobrin in vrednot in s tem tudi načela delitve dela ter vseh posledic, ki iz tega dejstva izvirajo. Na drugih stopnjah pa se teh načel ne drži več, kakor da bi načelo pomanjkanja in načelo delitve dela z vsemi svojimi posledicami ne prizadevalo prav vseh ravni hkrati. Oziroma: naša grafična podoba samo deloma kaže vse posledice omenjenih dejstev in alienacijskih pojavov.

Da bi postal problem, ki je v zvezi s tem jasnejši, moramo narediti nekakšen poizkus. Denimo namreč, da izobrazba ni več nekaj težko dostopnega, marveč tako rekoč splošna last. V tem primeru se bo izhodiščna struktura takoj spremenila v $- + -$, ne da bi se hkrati razcepila tudi v $+ - -$ in v $- - +$.

V tem primeru bi bil seveda sistem promocije precej drugačen. Potekal bi takole:

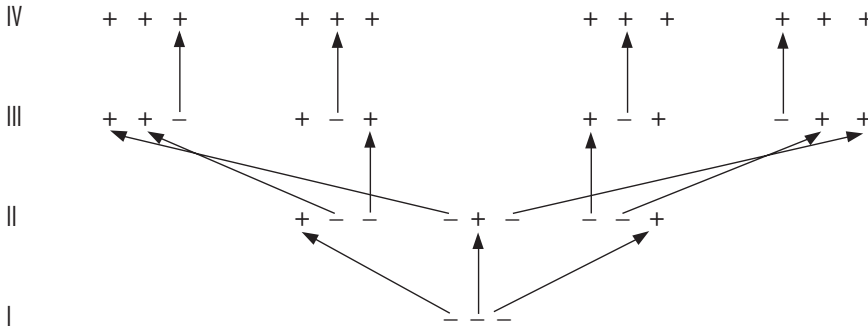

Primerjava te grafične podobe s prejšnjo nam pove, da so zdaj odpadle oziroma postale odveč naslednje strukture: $+ - -$, $- - +$ in $+ - +$. Toda to se lahko zgodi le, če je izobrazba zares splošna last, ker pa ni, se torej ravno zaradi odsotnosti pojavijo prav posebne strukture, iz česar sledi, da mora načelo pomanjkanja delovati in vseh ravneh. Zato moramo zdaj našo prvotno shemo v določeni meri popraviti. Ti popravki pa bodo izvirali najprej iz načelnih, nato pa tudi iz empirično ugotovljenih dejstev. Načelno je možno reči, da pomeni bogastvo v tistem tipu pomanjkanja, kakršnega živimo mi, vsaj tako pomembno, če ne celo tudi pomembnejšo vrednoto, kot sta npr. oblast in izobrazba. Zato je npr. struktura $- + +$ v bistvu nekakšna meniška, torej religiozna struktura, ki je v našem času že zelo redka in se zaradi tega ne more uveljaviti kot nekaj stalnega in zares saturiranega, zlasti še zaradi možnosti, ki ji jih ponujata strukturi $+ + -$ in $+ + +$. S tem je seveda dana možnost, da se vertikalna mobilnost ustavi kar sama od sebe, brž ko je dosežena določena stopnja bogastva, ne glede na stopnjo izobrazbe ali oblasti. To pa dokazuje tudi vsakdanja izkušnja, ki nam pripoveduje, kako se obogateli delavec zapre vase, ravno tako, kakor se zapre vase npr. obrtnik ali tehnokrat. Za primer pomembnosti bogastva naj navedem mimogrede tudi razmišljanje Bogdana Osolnika o motivaciji: »Ta motivacija je lahko tudi idealna; nekdo se utegne zavzemati za to, da bi bil prvi, da bi dosegel neki prestižni namen, da bi bil pohvaljen ali postavljen za vzor

itd. Znano pa je, da ti nagibi ne morejo biti tako trajni in močni kakor materialni interes« (Teorija in praksa 1965, str. 1327).

Vrnimo se zdaj k naši prvotni idealni shemi, ki ima tole grafično podobo:

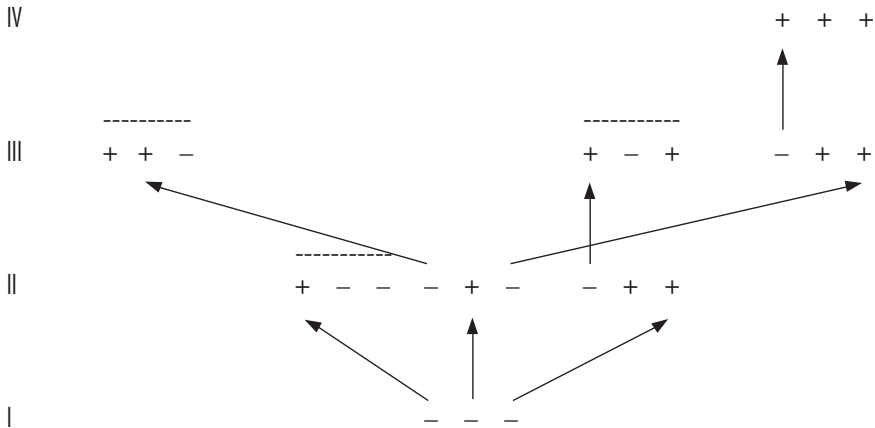
Če pregledamo vse te strukture in ravni ter upoštevamo to, kar smo pravkar povedali, lahko doženemo naslednje:

V temelju, to je pri strukturi $---$, se ne more nič spremeniti. Pač pa se situacija lahko spremeni po prvi stopnji promocije, se pravi na naši drugi ravni, kjer so se pojavile naslednje tri strukture: $+--$, $-+-$ in $--+$. Pri tem lahko struktura $+--$ doživi svojo relativno zadostitev, se nekako zapre vase, stagnira, njena dinamičnost in ekspanzivnost uplahneta, tako da se ne bo več razvijala niti v smer $++-$ niti v smer $+ - +$.

Tako preostaneta za prehod na tretjo raven samo dve strukturi: $-+-$ in $--+$. Obe sta še vedno izredno dinamični in ekspanzivni, vendar pa se prva, tj. $-+-$, lahko razvija v dve smeri: ali v $++-$ ali pa v $-++$. Tudi druga struktura $--+$ ima dve možnosti razvoja, in sicer bodisi v $+++$ ali pa v $-++$. Vendar pa bo ostala zadnja možnost zaradi navedenih razlogov verjetno neuresničena, tako da se bo uresničila samo možnost $-++$.

Na tretji ravni se zaradi tega znajdejo spet tri strukture, in sicer: $++-$, $-++$ in $-++$. Srednja struktura, $-++$, zdaj lahko doživi svojo zadostitev, tako da se ne razvija več. Ravno tako lahko doživi svojo zadostitev tudi struktura $++-$ in se tudi ne razvija več. Tako se na četrto raven zanesljivo preseli samo struktura $-++$.

Zaradi teh ugotovitev je treba očitno spremeniti celotno grafično podobo, ki dobi zdaj naslednjo obliko:

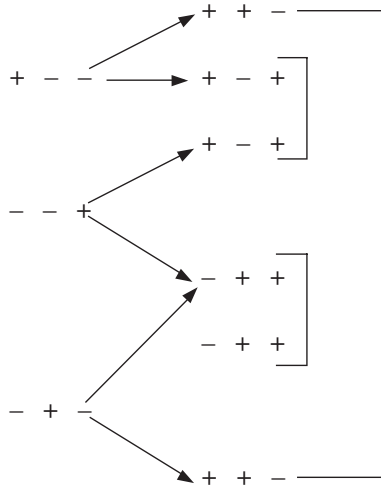
Ta shema se seveda močno razlikuje od naše prvotne idealne podobe in prinaša s seboj pojem relativno saturirane strukture. Razlike, ki ločijo našo idealno shemo od naše bolj »realistične« podobe, so grafično razvidne na prvi pogled, možno pa jih je seveda tudi natančneje opisati in s tem osmisliti.

Idealna shema ne pozna relativno saturiranih struktur in aktualizira vse možnosti zvez, premikov in napredovanja oziroma promocije, čeprav izhaja iz temeljnega dejstva pomanjkanja. To dejstvo se v okviru idealne sheme kaže predvsem v tem, da izhodiščna struktura: --- ne more hkrati v vse tri smeri, marveč ima na razpolago samo tri možnosti, med katerimi mora izbirati, kar pomeni, da začno že takoj na začetku delovati kulturnozgodovinski dejavniki z vrednostnim sistemom in socialnim izvorom vred. Zato se usmeri ta struktura ali bolj proti bogastvu ali bolj proti izobrazbi ali pa bolj proti oblasti, in ko doživi svojo prvo promocijo, se nekako razcepi v tri nove strukture, in sicer: + --, - + - in - - +.

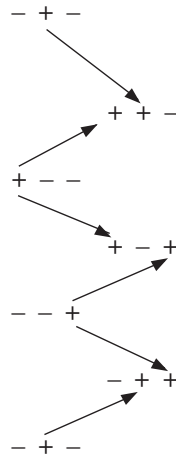
Vendar pa tudi zdaj, se pravi po prvi stopnji promocije in na drugi ravni, ni – če govorimo seveda v okviru idealne sheme – nobena od teh treh struktur v takšnem položaju, da bi bila njena nadaljnja pot že jasno določena, saj ima vendar vsaka izmed njih odprti kar dve možnosti, kakor jih prikazuje naslednja shema:

1. Struktura + -- se lahko razvije v + + - ali pa v - + +.
2. Struktura - + - se lahko razvije v + + - ali pa v - + +.
3. Struktura - - + se lahko razvije v - + + ali pa v + + -.

Idealna shema uresniči vseh teh šest možnosti hkrati, kar da grafično tole podobo:

Tako se torej po drugi stopnji promocije pojavi na tretji nivo šest struktur, ki pa v resnici po dve in dve skupaj predstavljata eno samo strukturo, tako da je v resnici na tej ravni le troje struktur: $+ \ + \ -$, $+ \ - \ +$ in $- \ + \ +$, vendar pa je vsaka od teh struktur nastala tako rekoč po dveh kanalih hkrati, kakor je to razvidno iz te grafične slike:

Nobena izmed teh novih in višjih struktur ni nastala kot mehanična promocija ene same nižje strukture, iz česar sledi, da višja struktura ne povzema le lastnosti ene same nižje strukture, temveč vedno kar dveh nižjih struktur hkrati in zaradi tega ta nova in višja struktura ni nekaj docela enotnega in nekaj vase zaprtega. To pomeni, da npr. struktura $+ \ + \ -$ ni samo rezultat ali zadostitev tiste aspiracije, ki se je že na začetku

odločila izrecno za pot bogastva, marveč se v njej uresničijo tudi tiste aspiracije, ki so si spočetka izbrale pot izobrazbe. Trditi je namreč možno, da nosi sleherna struktura – ne glede na raven, na kateri se pojavlja – do določene mere s seboj vse znake svoje prvotne aspiracije, kar bomo v naših shemah označevali s poudarkom. To pomeni, da moramo strukturo ++–, ki je nastala iz strukture –+- označiti takole: ++'–. Če pa je nastala iz strukture +–, jo je treba označiti takole: +'–. Iz tega pa je razvidno npr., da struktura ++–, ki se je pojavila na tretji ravni in nastala po dveh kanalih hkrati, notranje ni docela enotna oziroma da je tudi notranje na poseben način urejena, da jo sestavljata pravzaprav dve strukturi, in sicer: +'– in ++'–. To seveda velja tudi za vse druge strukture, ki se po logiki naše idealne sheme pojavijo na tretji ravni. Sleherna izmed njih biva tako rekoč v dveh variantah in zaradi tega je možno grafično to raven takole ponazoriti:

+'–, ++'– // +'–, ++'– // –+'–, –+'– /

Nekaj podobnega je možno potem trditi tudi za situacijo, ki nam jo prikazuje idealna shema za četrto raven, kot rezultat tretje stopnje promocije. Na tej ravni imamo šestkrat shemo ++++. Vendar pa se tudi ta shema pojavlja samo v variantah, in sicer: +'+++, ++'+++, ++++', ++'+++, ++++'. Seveda lahko vse to v bistvu skrčimo le na tri variante, in sicer +'+++, ++'+++ in ++++'.

Na splošno je možno reči, da idealna shema podaja takšno situacijo, ko se nobena izmed prvotnih treh aspiracij ne more absolutizirati, ko torej ni nobena struktura samo absolutizacija ene izmed prvotnih aspiracij in zato se v najvišji strukturi, tj. v ++++, hkrati pojavljajo vse tri temeljne aspiracije, ki pač v naših razmerah in v skladu z našim vrednostnim sistemom nastajajo.

Vse to nam odkriva še neki drug problem, ki pa je v zvezi s komuniciranjem na vodoravni črti. Če nastopi npr. na naši tretji ravni naslednja situacija +'–, ++'–, –+'–, ++'–, potem je jasno, da bo med obema oblastniškima strukturama nastala zelo tesna zveza in da bo lastniška struktura +'– ostala osamljena. Zaradi tega bo na vodoravni črti zazijala neka praznina.

S tem pa je že predvidena še neka druga možnost. Struktura ++–, ki je nastala iz strukture –+-, ima lahko glavni poudarek na prvem znaku, kar pomeni, da jo moramo zapisati takole +'–. Izobrazba s tem seveda ni izgubila, vendar je očitno postala čisto sredstvo, izgubila je svojo in sebi lastno dinamičnost in postala podrejena bogastvu. Ista struktura ima seveda lahko tudi tole konkretno podobo: ++'–. Zdaj je postalo bogastvo manj pomembno, struktura sama pa se že približuje nazaj svojemu izhodišču, tj. strukturi –+-. Gre torej za usihanje ali ohranjanje prvotnih aspiracij, za spreminjanje funkcije in pomena prvotnih aspiracij. V tem referatu seveda ni mogoče o tem podrobneje razpravljati, zlasti še, ker bi bilo potrebno problem sam čisto empirično raziskovati.

Na podlagi vsega povedanega pa je zdaj možno ugotoviti tudi, kakšne tipe promocij ponuja naša idealna shema. Gre za šest tipov, ki naj jih ponazori naslednja grafična podoba:

1	2	3	4	5	6
+ + +	+ + +	+ + +	+ + +	+ + +	+ + +
+ + -	+ - +	+ + -	- + +	+ - +	- + +
+ - -	+ - -	- + -	- + -	- - +	- - +
- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -

Ob tem pa moramo seveda postaviti našo realističnejšo shemo in na njeni podlagi proučiti teh šest tipov promocije. Če to storimo, pridemo do naslednjih ugotovitev:

1. Pri prvem tipu je značilno, da stagnira že, ko doseže svoje bogastvo, se pravi, ko doseže strukturo + - -, tako da ima v realnosti ta tip promocije tole obliko:

+ - -
- - -

2. Drugi tip promocije realno sploh ne obstaja oziroma zanj velja isto, kar je bilo povedano že pri prvem tipu, tj., da se dokonča v strukturi + - - in da se ne razvija več, kar pomeni, da prvi in drugi tip promocije zaradi stagnacije kratko in malo sovpadeta.

3. Pri tretjem tipu promocije se je aspiracija usmerila k izobrazbi, tako da je nastala struktura - + -, ki se seveda lahko razvija naprej, vendar se pri strukturi + + - ustavi, tako da tretji tip promocije praviloma ne doživi prehoda na najvišjo stopnjo in ima zato tole podobo:

+ + -
- + -
- - -

4. Četrty tip promocije pozna tudi naša "realistična" shema in poteka takole:

+ + +
- + +
- + -
- - -

5. Pri petem tipu promocije nastopi v skladu z našo "realistično" shemo zadostitev v strukturi + - +, tako da ima ta tip tole podobo:

+ - +
- - +
- - -

6. Tudi šesti tip promocije odpade, ker se struktura - - + praviloma ne razvija v strukturo - + + in šele nato v + + +, marveč se razvije naravnost v + - + in zato sovpadeta s petim tipom.

Potemtakem torej odpadeta dva tipa promocije, in sicer drugi in šesti. V popolnosti se uresniči pravzaprav samo četrti tip, medtem ko preostali trije ne vodijo do vrha. Tako nastane naslednja podoba:

1	2	3	4
		+	+
		+	+
	+	-	+
+	+	-	+
-	+	-	+
-	-	-	-
-	-	-	-

Ta podoba se seveda močno razlikuje od idealne podobe, ki je ponujala kar šest polnih tipov promocije. Zdaj so pred nami samo še štirje in samo eden izmed njih se praviloma razvije do polne strukture + + +. Pri preostalih treh tipih pa se "napredovanje" ustavi že prej: pri dveh na tretji in pri enem že kar na drugi ravni. Vprašati se je treba, kaj ta ustavev promocije pomeni. Če seveda upoštevamo vse, kar je bilo povedano o splošni naravi naše družbe, potem ni mogoče trditi, da gre pri ustavitvi promocije samo za nekakšen zunanji pritisk, ki s svojo močjo zadržuje pač spontane aspiracije. Če bi to trdili, bi s tem rekli, da so tiste strukture, ki so se na poti navzgor ustavile, še vse polne notranje sile in dinamičnosti, le da sta ta sila in dinamičnost zatirani. V tem primeru bi bila situacija skrajno napeta. V resnici pa ni tako in zato je možno trditi, da z ustavitvijo promocije nastopi tudi določena mera zadostitve, s čimer hočem reči, da v tem trenutku uplahne tudi prvotna aspiracija in z njo seveda tudi ekspanzivnost. Prav zato se moramo vrniti k pojmu saturiranih struktur. To so te strukture: + - -, + + -, + - +, + + +.

Pojem saturiranosti se seveda veže na pojem stagnacije in je v zvezi z manjšo stopnjo dinamičnosti in ekspanzivnosti. V tem trenutku pa je seveda že jasno, da ni mogoče vseh teh struktur enako obravnavati. Tako je npr. struktura + + + sicer res saturirana, vendar pa bi težko rekli, da je tudi stagnirala, da je brez dinamike, zlasti če nosi poudarek na svojem zadnjem znaku in ima tole podobo: + + +'. Vendar pa ta njena dinamničnost ni v zvezi z njeno neizpolnjenostjo, saj je vendar polna struktura, vsi njeni znaki so pozitivni. Ta struktura se torej ne trudi več za izpolnitev svojih notranjih praznin in njena dinamičnost ima druge vire. Če je torej saturirana, je saturirana zaradi svoje polnosti. Medtem pa so druge saturirane strukture saturirane kljub svoji nepopolnosti in nepolnosti, kar pomeni, da se ne trudijo več za izpolnitev vseh svojih aspiracij.

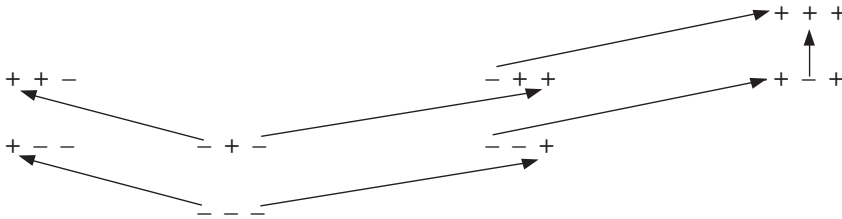
Jasno je tedaj, da gre za razlike v saturiranosti in dinamičnosti, vendar pa teh razlik v tem referatu ni mogoče podrobneje pojasniti. Potrebna bi bila podrobnejša analiza, oprta na empirično gradivo. Za nas je pomembno samo spoznanje, da moramo izraz nesaturirana, neekspanzivna ali stagnirana struktura uporabljati z vso previdnostjo, vedno pa v zvezi z aktivnostjo tistih aspiracij, ki hočejo negativne znake struktur spreminjati v pozitivne. Glede na to pa res lahko govorimo o saturiranih strukturah in sicer ne glede na to, ali so polno razvite, kot npr. + + +, ali pa še vedno pomanjkljive, kot npr. + + -.

Očitno torej je, da - s potrebnimi omejitvami seveda - res lahko govorimo o štirih saturiranih in o štirih nesaturiranih, tj. dinamičnih, ekspanzivnih strukturah. Saturirane strukture smo že navedli. Nesaturirane pa so naslednje: - - -, - - +, - + -, - + +.

Vse te saturirane in nesaturirane strukture je treba opazovati najprej s stališča promocije, se pravi s stališča napredovanja nesaturiranih struktur. Pri tem moramo seveda vzeti za izhodišče tole strukturo: - - -, ki je gotovo temeljna in v določenem smislu

splošna, oziroma začetna. Zato nam smejo vse oblike promocije in saturiranih struktur veljati samo za različne variante, ki so dane kot možnost ravno tej temeljni strukturi.

Možnosti njenega razvoja in njene zadostitve kaže tale grafična ponazoritev:

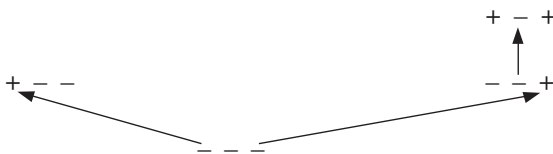
Najbližja pot do saturiranosti je pot iz $--- v +--$. To je neposredna in jasna pot, ko je saturiranost dosežena že po prvi stopnji promocije.

Daljša je pot preko aktualizacije zadnjega predznaka, saj se mora struktura $---$ spremeniti najprej v $--+$ in šele nato v $+++$, kjer doseže svojo relativno zadostitev.

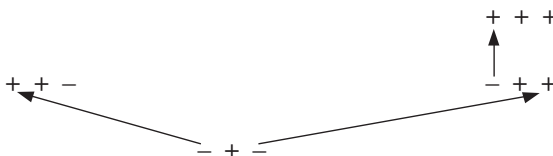
Nekoliko drugače je s potjo, ki jo ponuja izobrazba. To je predvsem lahko najdaljša pot, in sicer v primeru, da se temeljna struktura: $---$ spremeni najprej v $+-$, nato v $++$ in šele nato v polno obliko, $+++$.

Razen tega pa odpira izobrazba še drugo možnost, in sicer če poteka razvoj takole: struktura $---$ se spremeni najprej v $+-$, nato pa $++$ doseže svojo relativno zadostitev.

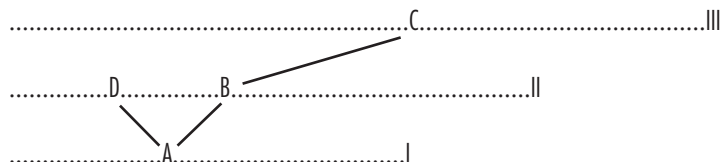
Pot, ki vodi preko izobrazbe, potemtakem ni enosmerna, marveč vodi v dve smeri, ali z drugimi besedami: struktura $+-$ nima še jasno določene poti, pač pa gre lahko v to ali v drugo smer. Po tej svoji lastnosti pa je ta struktura enaka začetni in temeljni strukturi, tj. $---$. Če namreč ta struktura izloči možnost izobrazbe, ji ravno tako preostaneta dve poti. Zaradi tega lahko $-$ s primernimi pridržki seveda $-$ postavimo drug ob drugega oba razvoja. Pri tem ugotovimo, da se struktura $---$ lahko razvije v $+-$ in tam doživi zadostitev ali pa se razvije najprej v $--+$ in nato v $++$, kjer ravno tako doživi svojo zadostitev. Podoba njenega napredovanja je takale:

Isti splošni model odkrijemo tudi, če vzamemo za izhodišče strukturo $- + -$:

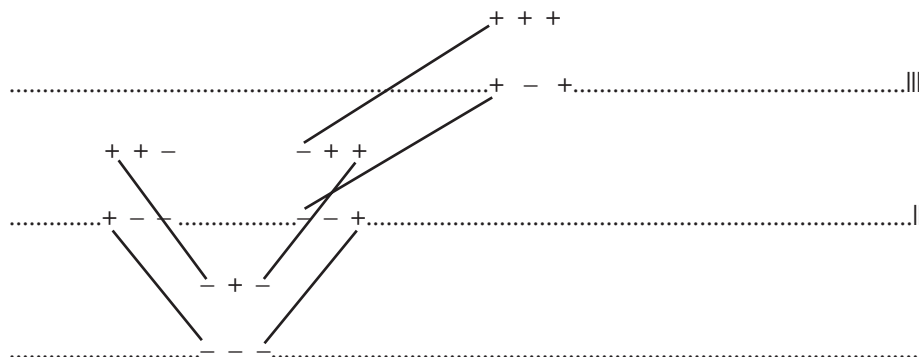

Pri obeh strukturah gre v resnici za natanko isti model možnosti in promocije. To pa seveda ni nič čudno, saj je vendar očitno, da sta si glede na družbo, glede na participacijo v družbi itd. pravkar diplomirani inženir in človek, ki je dosegel takšno starost, da si mora s svojimi rokami služiti kruh, vendarle – razen kar se izobrazbe tiče – enaka. Sredstvo je res drugačno, situacija pa je enaka. Zato smemo obe strukturi --- in -+- obravnavati skupaj. In če bi hoteli ta model grafično kar se da preprosto prikazati, bi dobili tole podobo:

A je izhodiščni položaj, kjer se srečujeta v enakem položaju strukturi --- in -+-. D je prostor najhitreje zadostitve, in sicer zadostitve bogastvu. Tu stojita deloma saturirani in stagnirani strukturi +- - in + + -. B je prostor, kjer se pojavljata dve novi nesaturirani strukturi, in sicer - - + in - + +. C pa je prostor saturiranosti in polnosti, kjer stojita strukturi + - + in + + +.

Opisani model pa odpira več vprašanj. V naših prejšnjih shemah so se namreč nenehoma pojavljale štiri ravni promocije. Zdaj pa vse kaže, da imamo kar naenkrat samo tri ravni, in sicer: najnižja teče skozi izhodišče A, druga teče skozi D in B in tretja teče skozi C. Ta omejitev ravni je upravičena samo v tisti smeri, v kakršni je upravičena relativna identifikacija strukture --- in strukture -+-. Zaradi že navedenih razlogov je to identifikacijo, ki je seveda relativna, nedvomno možno zagovarjati. Če torej sprejmemo to omejitev ravni, potem lahko našo splošno shemo promocije napolnimo z našimi strukturami in dobimo tole grafično ponazoritev:

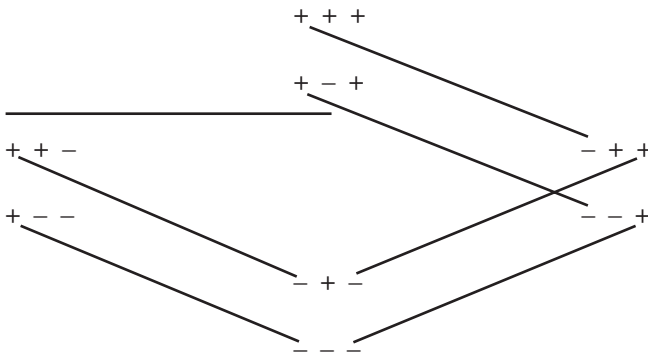

Ob tej shemi pa se postavlja spet vprašanje nesaturiranih struktur. Dve izmed njih smo postavili – in upam, da docela upravičeno, v izhodiščni položaj. Drugi dve, se pravi - - + in - + +, pa smo postavili na točko B. Očitno je, da ti dve strukturi nista

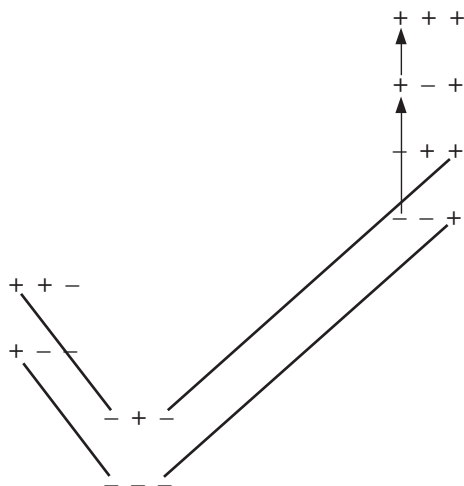

povsem enaki strukturama --- in -+-. Njuna pot je tako rekoč že določena. Praviloma se bosta obe razvili v čisto določeno smer. Razen tega ne stojita v izhodiščnem položaju, sta že prestopili mejo, ki strukturi --- in -+- še vedno loči od družbe, sta torej že družbeno aktivni, že neposredno posegata v družbo. Hkrati pa sta izrazito prehodni strukturi. Vse torej kaže, da moramo med nesaturiranimi strukturami razlikovati dva tipa. V prvi tip sodita --- in -+-; temu tipu lahko rečemo: primarna nesaturirana struktura. V drugi tip sodita --+ in -++; in temu tipu lahko rečemo sekundarna nesaturirana struktura.

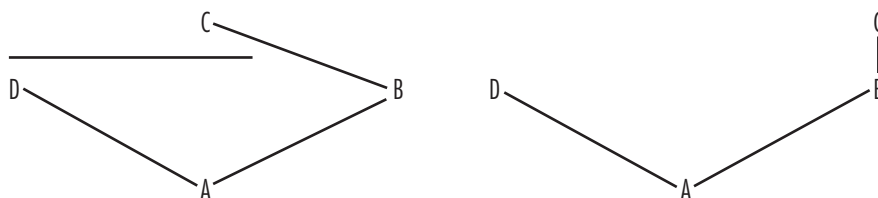
Omejitev ravni nam je torej odkrila temeljne razlike, ki ločijo nesaturirane strukture med seboj. Hkrati pa ta omejitev postavlja v novo luč tudi obe strukturi, ki stojita na točki C, to sta +-+ in +++ . Struktura +++ se je že prej, ko smo upoštevali vse štiri ravni, pojavljala samo na najvišji ravni. Medtem pa se je struktura +-+ pojavljala na tretji ravni hkrati s strukturama: +- - in - + + . Zdaj pa se je premaknila na isto raven, kjer stoji struktura + + + . Iz tega pa je seveda možno sklepati, da stojita v modelu, ki operira samo s tremi ravni, strukturi +-+ in +++ na najvišjem mestu. Zaradi tega je našo grafično shemo možno preoblikovati zaradi preglednosti takole:

Lahko pa ji damo tudi tole obliko:

Ti dve shemi je seveda možno tudi zelo poenostaviti, da dobimo naslednja dva lika:

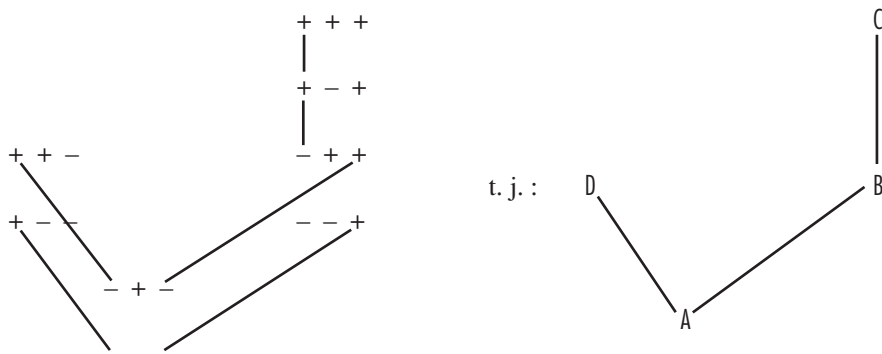
Ta dva lika in ti dve shemi nam ponazarjata pač več vidikov celote oziroma celotnega dogajanja. Predvsem je očitno, da se tista generacija, ki je nakopičena v obeh primarnih nesaturiranih strukturah, razcepi. Ena smer jo vodi v prostor D, t. j. v dve saturirani strukturi. Druga smer jo vodi v prostor B. Tu doživlja svojo posebno družbeno realizacijo, z njo pa seveda določene notranje spremembe in šele nato se povzpne na prostor C, kar seveda pomeni, da tista spontana energija, ki živi v primarnih nesaturiranih strukturah, nikdar ne prodre neposredno in takoj v C, marveč v prvi vrsti preko točke B, se pravi torej enostransko preoblikovana in notranje prestrukturirana.

Razen tega nam naša lika in shemi povedo lahko marsikaj tudi o vodoravnih odnosih, se pravi o odnosih med točkama D in B. Na tej ravni si stojijo nasproti tele strukture:

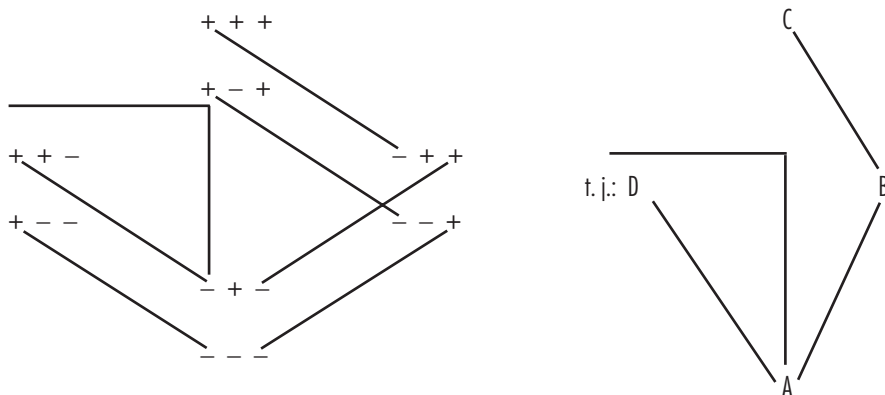
+ + -	- + +
+ - -	- - +

Strukturi + - - in + + - sta relativno saturirani strukturi, medtem ko sta strukturi - - + in - + + izrazito nesaturirani. Razen tega se prvi dve, t. j. nižji strukturi: + - - in - - +, v nobenem svojem konstitutivnem znaku ne ujemata. Pač pa se ujemata v enem izmed svojih konstitutivnih znakov strukturi + + - in - + +. Srednji znak je pri obeh

enak. Vendar pa je pri $++-$ strukturi lahko vsa teža na prvem znaku in tako se spremeni v $+'+-$; pri drugi strukturi pa se lahko poudarek premakne na zadnji znak, da se spremeni celotna struktura v $-++'$. Zaradi teh premikov v poudarku se razdalja med obema strukturama samo še poveča. Iz vsega tega dovolj očitno sledi, da zija na vodoravni črti neka praznina. Ta praznina postane še jasnejša, če se sklicujemo predvsem na naslednjo že znano grafično ponazoritev:

Vse torej kaže, da imamo opraviti z neko navpično razpoko, ki loči pretežno lastniške strukture od pretežno oblastniških struktur. Ta razpoka pa se nam kaže kot praznina v sredini modela, če uporabimo tole podobo:

Gotovo je najbrž vsakomur jasno, da je resnica, ki jo bolj ali manj točno ponazarjajo opisani grafični modeli, v določeni meri že zastarela in da so torej ti modeli v vsej svoji doslednosti in togosti pravzaprav v določeni meri že preteklost. Dogajanja, ki jih je sprožila gospodarska reforma, gotovo spreminjajo nekatera razmerja, vendar jih še niso do konca spremenila, tako da ohranjajo opisani modeli kljub vsemu vendarle svojo vrednost. O vsem tem bi bilo mogoče razpravljati le v drugi zvezi. Zato naj ostane samo opozorilo, da opisanih modelov ne gre absolutizirati.

Zaradi tega se zdaj lahko lotimo novega vprašanja, in sicer vprašanja o napetostih in odnosih, ki nastajajo med posameznimi saturiranimi in posameznimi nesaturiranimi strukturami. S tega stališča lahko naše strukture razporedimo na dva načina. Najprej takole:

+ - - / + + - / + - + / + + +
 - - - / - + - / - - + / - + +

V tem primeru je saturirana struktura svoji podrejeni nesaturirani strukturi samo cilj, tako rekoč njena bolj ali manj oddaljena prihodnost.

Gotovo je, da lahko v tem razmerju nastajajo določene napetosti, vendar to ne morejo biti temeljne napetosti zaradi preprostega dejstva, ker živimo v družbi realne vertikalne socialne mobilnosti, v družbi, ki je izvedla socializacijo produkcijskih sredstev. Tako je npr. struktura - - - res lahko konkurent strukturi + - - in jo tudi ogroža. Vendar pa aspiracije, ki jih ima struktura - - - v zvezi z bogastvom, ne ogrožajo bogastva, ki ga ima struktura + - -, ker ta struktura pač nima bogastva v smislu kapitalizma.

Drugačna razmerja in drugačne probleme nam odkriva naslednja shema:

+ - - / + + - / + - + / + + +
 - + + / - - + / - + - / - - -

Strukture, ki si zdaj stojijo nasproti, se razlikujejo med seboj po vseh svojih konstitutivnih znakih. Med saturiranimi strukturami in njim podrejenimi nesaturiranimi strukturami ne more biti razmerja vzora ali cilja. Nesaturirana struktura - + -, ki stoji nasproti saturirani strukturi + - +, ne more videti v strukturi + - + svojega cilja, pač pa v njej odkriva samo svojo nemožnost. Tu je nasprotje popolno. Vendar pa se ne more sprevreči v pravi socialni konflikt, pač pa se lahko sprevrže samo v sovrašтво ali zaničevanje, skratka v socialno docela nepomembne forme. Vzrok tega je dejstvo, da pravi cilj nesaturirane strukture ni tam, kjer stoji njej nasprotna saturirana struktura. Zaradi tega nastaja cela vrsta novih odnosov, ki jih seveda v tem referatu ni mogoče podrobno opisati, marveč je možno opozoriti samo na nekatere značilnosti. V ta namen moramo še enkrat ponoviti našo shemo:

+ - - / + + - / + - + / + + +
 - + + / - - + / - + - / - - -

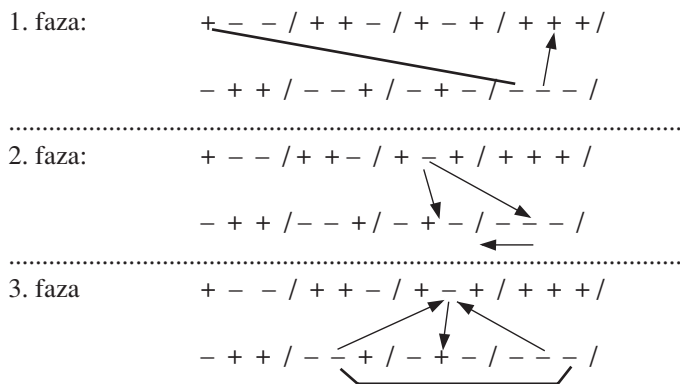
Vzemimo zadnji dve strukturi, to je nasprotje med - - - in + + +. Gotovo je, da je nesaturirana struktura - - - popolna negacija saturirane strukture + + +. Vendar pa ima nesaturirana struktura najprej možnost, da se preoblikuje v saturirano strukturo + - -. Tako en del njene energije odteče. Drugi del pa se lahko veže na srednji znak saturirane strukture + - +.

Ta struktura je zanjo lahko realni cilj in zgled, hkrati pa se z njo lahko identificira. Ta identifikacija in ta zveza sta seveda možni zaradi enakega srednjega znaka. Brž ko

pa je ta zveza konstituirana, se odsotnost izobrazbe že lahko spremeni v socialno pomenljivo dejstvo. V tem trenutku je namreč saturirana struktura $+ - +$, ki je nasprotje nesaturirane strukture $- + -$, dobila v strukturi $---$ nekakšnega zaveznika proti svojemu nasprotniku, t. j. proti strukturi $- + -$. Tako se s to zvezo izvede določena blokada nesaturirane strukture $- + -$. Ta blokada pa je možna samo zaradi tega, ker se nesaturirana struktura $---$ tako ali drugače veže s saturirano strukturo $+ - +$, kar z drugimi besedami pomeni, da je nesaturirana struktura $---$ preko posrednika, t. j. preko $+ - +$, v določeni meri "prizadela" nesaturirano strukturo $- + -$ in jo s tem od sebe tudi oddaljila, tako da sta zdaj obe nesaturirani strukturi osamljeni in morata vsaka zase iskati svojo pot.

Zveza pa, ki je tako nastala med strukturama $---$ in $+ - +$, bi seveda lahko pomenila, da se lahko struktura $---$ kar naravnost pomakne na raven, kjer je že struktura $+ - +$. Vendar pa to ni tako, saj vemo, da se tisti del energije, ki je še ostal v strukturi $---$ in ki se ni uresničil v strukturi $+ - +$, ne more drugače povzpeti v $+ - +$ kakor preko $--- +$.

Grafično je možno te odnose prikazati tako, da jih razbijemo na posamezne odseke oziroma faze, ki pa ne ponazarjajo časovnega zaporedja, marveč samo posamezne odseke teh odnosov.

Čeprav je bilo vse naše razpravljanje bilo zelo številčno, je vendar najbrž postalo jasno, da med nesaturiranimi in saturiranimi strukturami ne more priti do nikakršnega temeljnjšega in pomembnejšega konflikta, če pojmujeemo ta konflikt v klasičnem, razrednem pomenu te besede. Zato je najbrž možno reči, da razlike, ki razdeljujejo družbo po vodoravni smeri, ne morejo dozoreti do nekih temeljnih, celotno družbeno zgradbo ogrožajočih napetosti. Pač pa se zdi, da je glavni problem kljub vsemu vendarle tista praznina, ki je posegla v naš model v navpični smeri.

S tem se naše razpravljanje izteka. Dodati je treba samo še nekaj pojasnil in odgovoriti na vprašanje, kaj pravzaprav pomenijo tiste strukture, ki smo jih vseskozi uporabljali. Gotovo je, da to niso sloji niti razredi. Ravno tako pa je očitno, da implicirajo kategorijo socialnega vedenja, saj smo se vseskozi sklicevali na pojave, ki sodijo ravno v to kategorijo. Naše strukture pa se dotikajo tudi kulturnozgodovinskih sestavin, saj smo morali nenehoma opozarjati na prisotnost in pomembnost vrednostnega sistema kot kulturnozgodovinske kategorije. In nazadnje je jasno, da tako ali drugače zadevajo tudi

vprašanja morale in etike, a to ne samo na družbi, marveč ravno tako tudi na individualni ravni. Morda bi zaradi vsega tega še najlaže uporabili izraz socialno eksistencialne strukture. Vendar pa bi na vsa ta vprašanja lahko odgovorila samo podrobnejša analiza, oprta na empirične raziskave. Takšna analiza bi seveda lahko povedala tudi, v kakšni meri so predlagani modeli in strukture uporabni oziroma katero stopnjo resnice sploh lahko dosežejo.

Ob koncu je treba seveda še enkrat poudariti začasno naravo celotnega razpravljanja in vsega instrumentarija, na katerega se to razpravljanje opira.

Prispevek, ki ga objavljamo, je prof. dr. Dušan Pirjevec pripravil za razpravo na simpoziju Problemi družbene stratifikacije v Sloveniji, v Mariboru 1965. Prof. Pirjevec je v svoji razpravi odprl nekatere, za takratni čas povsem nove vidike v proučevanju družbene stratifikacije. Objavljamo ga brez popravkov in prepričani smo, da bo zanimivo čtivo za vse, ki se danes ukvarjajo s stratifikacijsko problematiko.